

● ДИТЯЧІ ШЛЮБИ: ● ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ¹

● Тамара МАРЦЕНЮК

Ранній або дитячий шлюб – це офіційний або неофіційний союз двох людей, коли принаймні одній з них ще не виповнилося 18 років. У зв'язку із неповноліттям діти вважаються нездатними надавати повну згоду на шлюб, а це означає, що дитячі шлюби доцільно визнавати порушенням прав людини і прав дітей.

Ранній шлюб – це гендероване явище, яке по-різному чинить вплив на дівчаток і хлопчиків. Загалом у світі кількість хлопців у ранніх шлюбах є значно меншою, ніж кількість дівчат. Дівчата у ранніх шлюбах уразливі до насильства в сім'ї та сексуального насильства у стосунках, які не є рівними; і якщо вони вагітніють, то часто стикаються із проблемами ускладнень під час вагітності і пологів, оскільки їхні тіла не готові до дітонародження. Вступивши у ранній шлюб, як хлопці, так і дівчата часто змушені полишати освіту, щоб заробляти гроші або виконувати хатні обов'язки.

Питання дитячого шлюбу підняті у низці міжнародних договорів, конвенцій і програмах дій. Серед них: Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу (1962), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про права дитини (1989) і Пекінська платформа дій 1995 року (як результат Четвертої всесвітньої конференції ООН із становища жінок). Ці міжнародні інструменти стосуються ліквідації шкідливих звичаїв і традицій, насильства щодо дівчаток, питань згоди на шлюб, шлюбного віку, реєстрації шлюбу, а також свободи вибору чоловіка або дружини.

Права жінок і дітей захищені відповідно до Конституції України, Сімейного кодексу, Кодексу законів про працю, а також Кримінально-процесуального кодексу. Спеціальне законодавство стосовно прав жінок і дітей включає закони

«Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насилля в сім'ї» (2001), «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005), «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012). У 2011 році для захисту прав дітей було запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини. Опитані в рамках цього дослідження експерти, проте, вважають, що хороша законодавча база не втілюється ефективно.

Відповідно до Сімейного кодексу України (стаття 6), «малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років». У Законі України «Про охорону дитинства» (стаття 1) зазначено, що «дитина – особа віком до 18 років (повноліття)». Особа, яка вступає у шлюб до 18 років, набуває повної цивільної дієздатності, як і дитина віком 16-17 років, яка працює за трудовим договором або записана матір'ю чи батьком дитини. Повна цивільна дієздатність поширюється на всі цивільні права та обов'язки.

Юридичні аспекти укладання шлюбу в Україні

Сімейні відносини в Україні врегульовані, у першу чергу, Конституцією України і Сімейним кодексом. У Конституції України (стаття 51) зазначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, які мають рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Відповідно до Сімейного кодексу і Закону «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (2010), шлюб повинен бути зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану, і обоє із майбутніх членів подружжя повинні надати український або інший національний паспорт. Релігійний обряд шлюбу і проживання однією сім'єю

жінки та чоловіка без шлюбу не мають юридичного статусу. Як зазначено у статті 74 Сімейного кодексу, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Виконуючи рекомендації Комітету ООН з прав дитини і Комітету Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, у 2012 році у Сімейному кодексі України було піднято з 17 до 18 років мінімальний вік вступу до шлюбу для дівчат; мінімальний вік для хлопців уже становив 18 років. Суд, однак, може надати дозвіл особі віком 16 років і старше право на шлюб, якщо буде

засоби контрацепції. Однак значна частина опитаних назвали радше метод перерваного статевого акту та календарний метод (15 % і 10 % відповідно), ніж сучасні види контрацепції². Обмежений доступ до контрацепції для підлітків викликаний матеріальною залежністю від батьків, відсутністю дружнього підходу до підлітків у клініках, порушенням принципу конфіденційності медичним персоналом³.

У школах немає конкретного курсу чи розробленої програми стосовно сексуальної освіти. Деякі аспекти сексуальної освіти (як-от попередження ВІЛ/СНІД, хвороби, що передаються статевим шляхом, стосунки між хлопчиками і дівчатками) викладаються для 5-9 кла-

«На практиці існує дві основні причини отримання дітьми до 18 років дозволу на шлюб: вагітність і релігійні переконання.»

сів у рамках предмету «Основи здоров'я»⁴. Однак саме викладацький персонал вирішує, на чому робити акценти і як викладати ці питання.

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», жінка має право на добровільне штучне переривання вагітності строком до 12 тижнів; у випадку особливих обставин аборт може бути проведений і у період вагітності між 12 і 22 тижнями. Дівчатка до 15 років мають право на переривання вагітності строком до 22 тижнів. На практиці, проте, для жінки доволі складно отримати цю послугу через брак відповідної інфраструктури (у сільській місцевості) і через значні матеріальні витрати на послугу⁵.

встановлено, що це відповідає її інтересам (стаття 23). На практиці існує дві основні причини отримання дітьми до 18 років дозволу на шлюб: вагітність і релігійні переконання.

Статеві відносини та інші дії сексуального характеру з особами, молодшими за 16 років, є незаконними відповідно до статей 155 і 156 Кримінального кодексу та караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

Репродуктивні права та планування сім'ї

Відповідно до Цивільного кодексу України (стаття 284) фізична особа, яка досягла 14 років і звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на цю медичну допомогу (у тому числі, і на послуги репродуктивного здоров'я, штучного переривання вагітності). За результатами дослідження «Молодь України» (2010) 61 % тих, хто вступали у статевий контакт, використовували

Дитячі шлюби в Україні

Згідно із статистичними даними, ранні шлюби в Україні – доволі рідкісне явище (і кількість їх суттєво зменшилася із 1970-х років)⁶, яке більшою мірою притаманне сільській місцевості, ніж міській.

Відповідно до даних Державної служби статистики України, у 2012 році у сільській місцевості шлюби за участі підлітків до 15 років становили 0,048 % зареєстрованих шлюбів, а підлітків віком 15-19 років – 9,98 %. У містах відповідний відсоток для вікової групи до

«У ранні шлюби частіше вступають жінки, ніж чоловіки. Дані за 2012 рік від Державної служби статистики України свідчать про те, що у віковій групі 16-18 років кількість одружених жінок перевищує кількість одружених чоловіків у 7 разів.»

15 років дорівнював 0,023 % усіх зареєстрованих шлюбів, а для віку 15-19 років – 4,84 %⁷. Окрім того, дані Мультиіндикаторного кластерного обстеження домогосподарств (МІКС) (2012-2013) засвідчують, що 11 % опитаних жінок віком 20-49 років уперше вступили до шлюбу чи співжиття до свого 18-річчя. Серед міських поселень такий відсоток становить 10 %, а у сільській місцевості – 14,5 %⁸. Рівень освіти, зокрема здобуття вищої освіти, залишається суттєвим чинником рівня народжуваності, адже лише 1,8 % опитаних жінок із вищою освітою народили дітей до свого 18-річчя⁹. Загалом частота вагітності жінок у віці 15-19 років в Україні у 2-4 рази вища, ніж в інших європейських країнах¹⁰.

Окрім того, у ранні шлюби частіше вступають жінки, ніж чоловіки. Дані за 2012 рік від Державної служби статистики України свідчать про те, що у ві-

ковій групі 16-18 років кількість одружених жінок перевищує кількість одружених чоловіків у 7 разів. Відповідно до поширених у суспільстві гендерних стереотипів для жінок важливо перебувати у шлюбі. Тому навіть молоді люди, зокрема, молоді жінки, висловлюють підтримку ідеї раннього заміжжя¹¹.

Ранній шлюб і материнство пов'язані із ранніми сексуальними взаєминами. За опитуванням громадської думки (лютий 2013 року) 7 % респондентів/ок відповіли, що почали інтимне життя у 12-15 років, 42 % – у 16-18 років¹². Відповідно до результатів аналізу судових рішень про надання права на шлюб загалом саме вагітність – основна причина позитивних рішень для позивачів/ок віком 16-17 років. Однак у випадку недодержання ними 16-річного віку, дозвіл дуже рідко надається, навіть у ситуації вагітності¹³.

Одна з головних проблем, про яку згадували жінки і чоловіки, що уклали ранній шлюб, пов'язана із недостатнім рівнем фінансової незалежності. Чимало покладалися на допомогу батьків, оскільки не могли собі дозволити незалежне життя. Деякі жінки у ранніх шлюбах зазначали, що їм вдалося отримати середню або вищу освіту, інші ж не змогли завершити університет або не мали змоги вступити до нього.

Хоча не існує надійних статистичних даних, рівень дитячих шлюбів значно вищий саме серед ромського населен-

ня. Загалом доволі мало ромських шлюбів реєструються, частково тому, що аби це зробити, обоє повинні надати паспорт (якого багато ромів не мають), або тому, що багатьом – до 18 років. Але якщо брати за індикатор дитячих шлюбів раннє материнство, то офіційна статистика таки підтримує цю ідею. Згідно із даними статистики народжуваності у 2011 році 141 дівчина народила до 15 років, 55 з них – із Закарпатської області – місця найбільш компактного проживання ромів в Україні^{14, 15}.

Як засвідчують результати цього та інших досліджень, серед ромського населення у певних випадках рівень незавершення школи пов'язаний із дитячими шлюбами. Доцільно зазначити, однак, що ромські дівчата у процесі отримання освіти також стикаються ще й з такими бар'єрами, як бідність, менші сподівання з боку членів спільноти стосовно отримання освіти, дискримінація у системі освіти, зокрема, практика сегрегованої освіти для ромських дітей. Чимало ромських сімей забирають дівчаток із школи через бідність, аби дівчата могли працювати чи доглядати за молодшими членами родини, поки батьки працюють¹⁶. На противагу цьому, хлопці за бажанням зазвичай можуть продовжувати навчання у школі.

Як правило, опитані жінки у ранніх шлюбах зізнавалися, що батьки і сім'я підтримували їхній намір взяти шлюб. В Україні досі переважають патріархальні стереотипи про те, що основна роль для жінки – це лише бути дружиною і матір'ю. Тому деякі батьки раді за своїх доньок, що вони на «правильному» життєвому шляху. Однак учасниці дослідження відповідали, що вони б не порадили подругам чи сестрам рано одружуватися, адже це рішення несе чимало викликів, серед яких фінансові та психологічні питання.

Дитячий ромський шлюб

¹ Ця стаття написана переважно за результатами дослідження 2013 року про ранні шлюби в Україні (з акцентом на ромське населення України), Фонд народонаселення ООН.

² Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – С. 124.

³ Ярманога Г. Право на вибір: вплив релігійних правих на репродуктивну політику в Україні // Гендер, релігія і націоналізм в Україні. – К., 2012. – С. 98.

⁴ Сексуальне виховання у школах є і повинне бути – лікарі. 16.08.2013. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25077491.html>. Дивіться розділ «Соціальні аспекти здоров'я» у програмці курсу. Режим доступу:

<http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednyia/serednyia/navch-program/2012/nac-mensh/33.doc>.

⁵ Abortions and Contraception in Ukraine: Strategic Assessment of Questions, Policy, Programmes and Researches. Report and Recommendations. – Ministry Of Health Of Ukraine, World Health Organization: Kyiv, 2008. – P. 7.

⁶ У 1979 році 16,1 % жінок і 2,3 % чоловіків віком 15-19 років були у шлюбі, вдівстві або розлученими. У 2007 році 6,6 % жінок і 3,0 % чоловіків цієї вікової групи були у шлюбі. ООН, Департамент економічних і соціальних зв'язків; напрямок, пов'язаний із населенням. Світові дані по шлюбах 2008 (POP/DB/Marr/Rev2008). Режим доступу: http://www.un.org/esa/population/publications/WMD2008/WP_WMD_2008/Data.html (станом на 25 жовтня 2013 року).

⁷ Дані Державної служби статистики України (ДССУ). Статистика населення. Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp (станом на 12 листопада 2013 року).

⁸ Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств (МІКС): Попередні результати. – Державний комітет статистики України, ЮНІСЕФ: Київ, 2013.

⁹ Там само.

¹⁰ Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – С. 122.

¹¹ Стрельник О.О. Репродуктивні установки сучасної української молоді: гендерний аспект // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 881. – 2009. – С. 224.

¹² Дані Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), 11.3.2013. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=144&page=4> (станом на 25 жовтня 2013 року).

¹³ Аналіз здійснено юристкою Світланою Гусак за період 2007-2013 роки на персональне прохання.

¹⁴ Таблиця 1.19 // Діти, жінки та сім'я в Україні: Стат. Збірник/ Державна служба статистики України. – К., 2012.

¹⁵ Наступною була Донецька (9 народжень), Дніпропетровська (8). Там само.

¹⁶ Коментарі Європейського центру із прав ромів і Міжнародного благодійного жіночого фонду «Чіріклі» стосовно ситуації в Україні // Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок / Україна / 45 сесія. Женева, 2010. Режим доступу: http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/ERRC_Ukraine45.pdf (станом на 25 жовтня 2013 року).